

DANTE ÉS PÉGUY – A REMÉNYSÉG PRÓFÉTÁI

Olvásónapló reflexiókkal

Dr. Szabó Ferenc SJ

Ferenc pápa Dante Alighieri halálának hetedik centenáriuma közzétett, Az örök fény ragyogása kezdetű apostoli levelében az Isteni Színjáték költőjét a reménység prófétájának nevezte. Küldetéséről ezeket írta (8. pont): „Dante a hit fényében újraolvassa saját élettörténetét, felismeri hivatását és a rábízott küldetést; ezáltal – paradox módon – a látszólag megbukott és kiábrándult, bűnös és remény-vesztett ember átalakul a reménység prófétájává.”

2021-ben főleg Dante műveit olvastam és a róla szóló irodalmat tanulmányoztam: megszületett kis könyvem: *Hétszáz év után. Dante hite és teológiája – mai szemmel.*, amelynek jó visszhangja lett.¹

Dr. Pál József székfoglalója végén méltatta Dante-könyvemet²

„A 2021-es megemlékezések teológiai szempontból eddig megjelent legátfogóbb műve Szabó Ferenc SJ *Hétszáz év után* című tanulmánya. Állítása szerint »Dante filozófiájáról már több munka jelent meg, teológiájáról viszont alig«. (Szabó 2021, 39) Dante teológiájának meghatározásakor nem pusztán a szerepeltetett és/vagy hivatkozott szerzők történeti hagyomány szerinti besorolását kell alapul vennünk, hanem ezzel együtt Danténak a kinyilatkoztatás, a krisztusi üdvösségkeresés, az irgalmasság, a meg nem kereszteltek üdvössége, az örök kárhozat és más, a keresztény credóval összefüggő kérdés és témakör megvilágításában és költői ábrázolásában testet öltő véleményét is. A deklaráltan nem szakteológus költő művét Szabó nem szépirodalmi, hanem teológiai alkotásként tekintette (13–14). A magyar teológus-dantista elődök közül szinte kizárólag Prohászka Ottokár *numine afflata poësisére*, »realista színekkel megfestett emberi színjáték« (24) elemzésére hivatkozott.

¹ Szabó Ferenc SJ, *Hétszáz év után. Dante hite és teológiája – mai szemmel*. JTMR–Távlatok, Bp., 2021 – Vö. <http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/DANTE.tavlatok.pdf>- Dr. Pál József és Dr. Szabó Tibor Dante-kutató professzorok elismerően méltatták. Pál József volt egyik szervezője a Szegeden és Budapesten megrendezett nemzetközi Dante-konferenciának. November 19-én az MTA-n én is tartottam előadást: *Dante Beatricéje és Teilhard de Chardin Beatrixe*. Az Örök Női. <http://www.dante700.hu/2021/12/06/tudomany-es-kolteszet-dante-muveiben-budapest-szeged-2/>.

² 2022. február 7. Szent István Tudományos Akadémia: Pál József rendes tag székfoglalója: *A magyarországi katolikus Dante-kritika*. Itt közlöm a székfoglaló utolsó részét, amellyel Pál József professzor elismerően méltatta Dante-könyvemet.

Tanulmányának újszerűsége, hogy az örökké aktuális költői életművet a katolicizmus modern gondolati rendszere, az »új teológia« fényében mutatta be. Az utóbbi évtizedek (főleg) jezsuita szintézisei a »padkán megülő« olvasó számára a régi irodalmi alkotások mélyebb megismeréséhez is kulcsot adtak. A lehetséges elemzési irányok közül, többször visszatérő jelleggel Szabó kettőt választott: egy érzelmi-lelkit és egy társadalmi-politikait, ebben is követve a középkori szerző *Monarchiában* kifejtett antropológiáját.

Két fő célkitűzése maradt, az egyik *Dante erósz-teológiájának vizsgálata*. A költő ihletői e tekintetben a »platonikus« Ágoston, az *amor sanctus* misztikusa, Bernát és Bonaventura voltak. Dante – Bernát és tanítványai *jegyési misztikáját*³ követve – az erósz, az érzéki szerelmet *agapévá*, szent szeretetté nemesítette” (Szabó 2021, 40). Ez az irány, látni fogjuk, Teilhard de Chardin *éternel fémininjében* csúcsosodott ki.

A másik, az *egyház hét évszázada tartó folyamatos belső megújulása (reformatio ecclesiae) folyamatának és Dante teológiai nézeteinek viszonyára vonatkozó kutatás*, főleg Auguste Valensin SJ *Le Christianisme de Dante* (1954) gondolatmenetét követve. (lásd A. V. *Dante hiteles katolikus hitéről*, 27). Valensin kitér a költő egyházszeretetre is: »Nincs katolicizmus az Egyház isteni intézményéhez való csatlakozás nélkül« (Szabó 2021, 30). A szerző gyakran hivatkozott a Domonkos-rendi Yves Congar *Vraie et fausse réforme dans l'Église* (1969) című művére.

A gondolatmenetben kiemelt szerepe van a látnok próféta *Gioacchino da Fiorének*,⁴ aki Szabó szerint az igazi, a katolikus egyházon belül jelentkező, és saját szándékai szerint azon belül maradni akaró nagy hitújítók közül az egyik első. Nem ő volt eretnek, hanem a halála után a követői magyarázták félre tanítását. *Félelmetesen logikus* rendszert felépítő apát összes műveinek 2004-es kritikai kiadása⁵ az eddigi ismereteken túlmenően »teljesebb fényt vetnek *Dante és a joachimizmus kapcsolatára*« (Szabó 2021, 63). A kritikátörténetben elérkezett a idő, hogy új és hitelesebb adatok alapján újra elővegyük Gioacchino Dantéra gyakorolt hatását is, ez utóbbi nemcsak rokonszenvezett a „prófétai szellemű apáttal” (*Paradiso* 12, 139-141), hanem a költő maga is a nagy „belső” reformátorok (Ferenc pápával záruló) sorában helyezhető el. Az évszázadok során sok más dogmatikai és szervezeti hitújítást sürgető személyiség helyezhető ugyanebbe a sorba. (Szembeállítva velük a lutheri magatartást.) Reform-eszméi „próbájaként” Dante állandóan figyelte a Gondviselés támogató vagy elutasító jeleit⁶. A világmindenség és a történelem korszakai az ember által pontosan kiszámítható rendszert alkotnak, s ezek alapján megállapítható, *hogy a világ új korszak*

³ Szabó Ferenc itt főleg a jezsuita Henri de Lubac *La posterité spirituelle de Joachim de Flore*, I–II. kötet (P. Lethielleux, Paris, 1979) és Étienne Gilson, *Dante et la Philosophie* (Vrin, Paris, 1939) művére hivatkozik, Lubacra sokszor másutt is.

⁴ Dante rokonszenvezett a korabeli spirituális reformmozgalmakkal, főleg Joachim da Fiore prófétai „víziójával” és spirituális megújulási programjával, amely – félreértelmezve – hamarosan eretnek mozgalmakban terjed tovább, és így Dante ortodoxijára is árnyat vetett” (Szabó 13).

⁵ Potestà, Gian Luca, *Il tempo dell'Apocalisse*, Vita di Giacchino da Fiore, Laterza, Roma–Bari, 2004.

⁶ A „reformátor” Dante időszerűségéhez fejezet: Szabó 2021, 33–39. Külön kiemeli VI. Adorján holland reformátor pápát (1522–1523), aki Dantéhoz hasonlóan ostromozta a „papok és főpapok bűneit”.

küszöbén áll. Az Atyáé és a Fiúé után a Szentléleké következik, amelynek során, ugyanakkor, a megváltás egyszeri eseménye nem veszíti el érvényét.

A Hans Urs von Balthasar *Herrlichkeit* című műve⁷ alcímében szereplő főnév-jelző – „teológiai esztétika” – viszonyt ellenkezőre fordítva, a magyar jezsuita Dante kapcsán *esztétikai teológiáról* írt (Szabó 2021, 65). A kutatás megváltoztatott centruma más következtetésre vezetett. A svájci bíborostól eltérően ő nem a *Commedia* költői szépségére figyel, hanem „a korabeli skolasztikából ’kitörő’, ma is meglepően időszerű teológiai problematikájára és meglátásaira”, s ennek alapján korrigálja Balthasar nézeteit. „A dantei Pokol – így Hans Urs von Balthasar – a megmerevedett szeretet műalkotása, szív nélküli igazságosság. Az *Inferno* krisztológiai meghatározottságának a hiánya egyrészt a *Purgatóriumban* csapódik le, ahol sokkal nagyobb szerepe van az ember erkölcsi épsége helyreállításának, mint Krisztus követésének..., másrészt (és sokkal inkább) a *Paradisóban*, ahol szinte teljesen hiányzik Krisztus” (Szabó 2021, 102). A menny dicsőségét Isten erőszá izzítja, de ennek keresztény minősége nem jut szerephez. Vagyis – következtet Balthasar – az *Isteni színjáték istenképe nem trinitárius, hanem keresztényesített dinamizmussal „megtöltött ókori erősz istenképe”*. (Szabó bírálja e megállapítást, főleg pedig Dante Poklának értelmezésében Balthasar sajátos – Lutherra emlékeztető – megváltástanát.)

Ezzel szemben a Szabó által sokszor idézett erősz párfogalma a tisztán keresztény *agapé*, a mennyei szeretet-közösség: Dante ambiciózus személyisége, végtelenre törő vágya az égi szeretet hatására túlemelkedik önmagán, s bűnbánatával (*Purgatórium*) megtisztul, s Beatrice vezetésével eljut az *agapé* közösségébe (Szabó 2021, 99).

A tanulmány végén a szerző az általa hosszú évtizedeken keresztül kutatott francia jezsuita, Teilhard de Chardin⁸ Dantéra vonatkozó gondolatait idézi. A fiatal Teilhard lelkesen olvasta Dante *Vita nuova* című könyvét, amikor *Az Örök Női* című esszéjét írta, és azt Beatrix-nek ajánlotta. Szabó szerint Dante és Teilhard szemlélete hasonló az *Erősz/szerelem kozmikus szerepét* illetően: „A Szeretet, mely mozgat Napot és minden csillagot” (Dante) = „A Szerelem (Erősz) az őseredeti és egyetemes energia” (Teilhard). De Teilhard még pontosít: az *Ómega-pont* átfogja a természetes és természetfölötti világot – az *Ómega és a Centrum a feltámadt Krisztus*.

Összefoglalásként: Szabó Ferenc SJ szerint a *Commedia* szerzője a *Paradisóban...* meglepően mély meglátásokkal eszmélődik súlyos teológiai kérdésekről. Úgy tűnik: most mintegy feledve, hogy saját színjátékát játssza, megkérdőjelezi – nem hitét, hanem – az akkori teológiai értelmezéseket az üdvösségre/kárhozatra vonatkozóan, mert megérzi, hogy a merev skolasztikus teológia torz istenképet tükröz.” (Szabó 2021, 84) Az *Utóhangban* Szabó a következő személyes megállapítást teszi: „Amint a költő

⁷ *A Dicsőség felfénylése. Teológiai esztétika, II. Teológiai stílusok 2. Laikusok*, Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2005.

⁸ Teilhard de Chardin, *L'Énergie humaine*, Seuil, Paris, 1962 – *A kozmikus szerelem-energiáról, a Föld szelleme* című fejezetek: 116–131. – Szabó 2021: *Az Örök Női, Dante Beatrixéje és Teilhard de Chardin Beatrixe*.

előrehalad a *Commedia* megírásával, látása tisztul, végül ...véleménye mintha elővételezné a II. Vatikáni zsinat új szemléletét:

„Minthogy a Szeretet-Isten mindenkit az üdvösségre rendelt/hívott meg, azok is, akik – saját hibájukon kívül – nem találkoztak Krisztussal, de követik lelkiismeretük szavát az igaz és a jó keresésében, elnyerhetik az üdvösséget.” (LG 16) Dante provokatív paradoxona: ha mindent a szeretet mozgat, akkor elfogadhatatlan az örök kárhozatról szóló hivatalos tanítás. Ezt a helyzetet a *Paradisóban* már világosan látta, s azt is, hogy prófétai küldetését a Szentlélek vezetésével folytatnia kell.

Dantéval jártam másvilági zarándokútján

Dante *Isteni Színjátékáról* szólva egyik interjúmban hangsúlyoztam, hogy ez a „túlvilági utazásom” a költővel nem pusztán tudományos munka volt: *Kilencvenévesen arról eszmélődtem, hogy hamarosan átlépek abba a szellemvilágba, az „örök Fény ragyogásába”, amelyet a költő fantáziája oly ragyogóan ábrázolt.* Egzisztenciális élményemet így foglaltam össze – az önmagát önmérsékletre intő Dantéval: *„Van Isten, van örök élet – a többit majd meglátjuk!”*

Dante-tanulmányomban többek között összevettem Hans Urs von Balthasar *Herrlichkeit* című „teológiai esztétikájának” Dantéről és Péguyról szóló két nagy tanulmányát.⁹ *Mindkettő*, a középkori olasz és a 20. századi francia költő, a *reménység prófétája* volt.

Mostani tanulmányom *I. részében* már megjelent írásaimat veszem át, elhagyva az ismétléseket, hozzáadva kiegészítéseket.¹⁰ *Az új II. részben* Dante-könyvem alapvető meglátását továbbgondolom, illetve kiegészítem *Dante és Péguy hite és reménysége összevetésével*, amire Balthasar hívta fel a figyelmemet. Főleg *Péguy reménység-teológiájára* figyelek.

I. Megemlékezések, esszék Charles Péguy kereszténységéről

Péguy halálának centenáriuma

Charles Péguy (1873–1914) francia költő 1914. szeptember 5-én esett el a Marne melletti csatában. 2014-ban, a centenárium alkalmával számos megemlékezést tartottak: tudományos kollokvium, konferenciák, kiállítások, kiadványok születtek.¹¹

⁹ *A Dicsőség felfénylése*, II/2. kötet első és utolsó tanulmánya.

¹⁰ Már első könyvemben, az *Őszi ámulat*-ban (1982) fordítottam Péguy jelentős költeményeiből. Az elmúlt évtizedek során többször megemlékeztem a *Megtestesülés és a Reménység* költőjéről. Legutóbb, 2020–2021-ben, a *pandémia* is alkalmat adott arra, hogy a „*Reménység Leánykáról*” blogot írjak. Esszéim tanulmányköteteimben, illetve különböző folyóiratokban jelentek meg.

¹¹ <http://www.charlespeguy.fr/newsarticles/type/1>

A legjelentősebb a centenáriumra megjelent kötet: *Péguy költői és drámai művei*.¹² Ezzel teljes lett a költő összes műveinek kiadása.

A centenáriumról megemlékezik az *Études* 2014. decemberi száma is.¹³ A szerző hangsúlyozza: Most már lehetővé vált Péguy összetett, az évek során alakult életművének teljes feldolgozása értékelése, túlhaladva a „pártos” megközelítéseken, tehát a politikai és vallási/világnézeti egyoldalúságokon.

Anélkül, hogy most ezeket a véleményeket ismertetném, röviden emlékeztetek Charles Péguy *életének* főbb mozzanataira. (Kiegészítések következnek más megemlékezésekből.)

Charles Péguy életútja

Charles Péguy 1873-ban Orléans-ban született. Családja katolikus volt, Charles hittanórákra is járt, majd szülővárosa líceumában tanult. Párizsba került, megismerkedett az élő fővárossal, kultúrájával, nyomorával. 1894-ben beiratkozott a tanárképző főiskolára (École Normale Supérieure), ahol kiváló gondolkodók voltak mesterei, köztük a legfontosabb: Henri Bergson. De egy év után visszatért Orléans-ba, és Jeanne d’Arc történetét tanulmányozta. 1897-ben jelent meg első (a „szocialista”) *Jeanne d’Arcja*. Eszményképének tekintette az angolok ellen harcoló egyszerű parasztlányt: „a francia vitézség, a francia szeretet, a francia szentség virága”. Péguy szocialista forradalmár; nem klerikális keresztény: a rossz, a kárhozat/pokol problémája gyötri. Tizenhárom év múlva (1910-ben) megírja a második, keresztény Szent Johannáját: „*Mystère de la Charité de Jeanne d’Arc*” (*Jenne d’Arc szeretének misztériuma*, 1910). A két mű közé esik a szocialista Péguy 1908-as megtérése.¹⁴

A költő 1896-ban visszatér a párizsi főiskolára, feleségül veszi barátja, Marcel Baudoin húgát, könyvesboltot nyit, forradalmi cikket ír. Mint az elítélt Dreyfus híve részt vesz a századfordulón egyre erősödő csatározásokban, a küzdelem élén áll, letartóztatják. Itt nem részletezem a zsidó származású, árulás vádjával elítélt katonatiszt körüli, jórészt politikai harcokat. Csak annyit jegyzek meg: Péguy jól tudta, hogy a Dreyfus-párti csoportban sem volt minden egészen tiszta.

Péguy katolicizmusa ösztönös, népi eredetű volt. Amikor hitetlen szocialista lett, akkor se lett materialista. A *Pénz* c. munkájában a tőkepenészek hatalmát és a pénzéhes burzsoáziát, a jó állású hivatalnokokat ostorozta, és a nyomorban élő szegények jogaiért küzdött. Valójában akkor is egy bizonyos evangéliumi szellem ihlette. Megtéréseben döntő mozzanat volt, hogy végül a hosszú ideje őt gyöttrő hitbeli nehézségét megoldotta: az örök kárhozat lehetőségét el tudta fogadni. Isten kegyelme legyőzte ellenállását.

¹² Ch. Péguy, *Oeuvres poétiques et dramatiques*, Pléiade, Gallimard, 2014.

¹³ Robert Scholtus, „L’énergie spirituelle de Péguy”, *Études*, décembre 2014, 73-81.

¹⁴ Raïssa Maritain, *Nagy barátságok*, Szent István Társulat, Budapest, 1986, 44–47, 123–126, és külön fejezetben Péguy vallási küzdelmeiről: 165–190.

Hűséges barátja, Joseph Lotte, aki csak 1910-ben tért meg, később elmondta, hogy Charles megtérésének éve 1908-ra tehető: ekkor vallotta magát először katolikusnak. Péguy betegen feküdt, amikor meglátogatta őt. Beszélgetés közben hirtelen, ágyában felülve, könnyes szemmel kijelentette: „*Nem mondtam el neked mindent. Megtaláltam hitemet: katolikus vagyok.*”

Raïssa Maritain¹⁵ beszámol barátjuk megtérése előtti családi nehézségeiről. A katolikus hitre való visszatérésekor Péguy-nek áldást kellett kérnie polgári házasságára, és meg kellett kereszteltetnie gyermekeit. Felségét hitetlen édesanyja nevelte, ő sem volt megkeresztelve, sőt ebben az időben gyűlölte a katolicizmust. Férjének tehát meg kellett győznie feleségét. Házasságuk vallási szentesítését felesége akarata ellenére nem akarta kierőszakolni. Pedig csak ezek után járulhatott volna szentségekhez.

Mindehhez még számos más probléma járult.

Kiegészítés Charles Péguy megtéréséhez (2022)

1. A Pokol/örök kárhozat botránya

Hans Urs von Balthasar hatalmas *Herrlichkeit* című teológiai esztétikájában¹⁶ rávilágít arra, hogy *Péguyt egész életében gyötörte a kárhozat, a pokol tudata*, és ez a tény a nyitja az egyház tanításától való eltávolodásának is.

„Előttünk (is) áll tehát Péguy alapvető problémája, amely megvilágítja életének és művének egész alakját: az a kérdés, elveszhet-e mindörökre az emberiség akár csak egyetlen alakja is, létezhet-e kárhozat, pokol.” Péguy azt mondta: „*a kárhozat az egyetlen problémám*”; ezért köti össze egymással (már első művétől fogva) elválaszthatatlanul Jeanne-t, akit bírái pokoli kínokra ítélnek, és a pokoli kárhozatot. Jeanne-nak kell betörnie azt az ajtót, „amelyet az egyházi hagyomány Ágostontól fogva (Jeanne és Péguy megrökönyödésére és fájdalmára) gondosan bezárva tartott. Jeanne és Péguy nem érti, miként is lehetne a szeretetet másnak, mint szolidarásnak tekinteni. Ezért szánja el magát az ifjú Péguy gyors elhatározással arra, hogy elhagyja az egyházat, és belépjen a szocialista (kommunista) pártba.”

A keresztény Dante hitte az egyházzal, hogy a Pokol/kárhozat örök, és – paradox módon – a *költő* azt állította, hogy a Pokol az „Örök Szeretet alkotása”. A paradoxont a kritikus hívő nem tudta feloldani megnyugtatóan.¹⁷

¹⁵ R. Maritain, i.h. 124.

¹⁶ *A dicsőség felfénylése*. II/2, Budapest, 2005, 777–886.

¹⁷ Szabó Ferenc SJ, *Hétszáz év után*, 2021, 92kk

A teológusok a mai napig vitatják: hogyan egyeztethető össze az örök Pokol/kárhozat léte a Szeretet-Isten egyetemes üdvözítő akaratával (1Tim 2,4). A keresztény gondolkodást *Nyugaton* jelentősen befolyásolta Szent Ágoston tanítása az eleve elrendelésről és *massa damnata*-ról: az *elítéltek tömegével* szemben igen csekély a kiválasztott üdvözültek száma (Vö. *De Civitate Dei*, XXI. könyv.) A nagy egyházatya tanítása, bár mérsékeltebb formában, tovább terjed Szent Tamáson át Bossuet-ig, sőt Newmanig. A 20. század keresztényei is átértékelték a „félelem és reszketés” (Kierkegaard) bizonytalanságát egy örökké tartó pokol állításával szemben.

Hans Urs von Balthasar szerint az Újszövetségben az eszkatológiára, végítéletre vonatkozó szövegeknek két olyan osztálya található, amelyeket nehéz összeegyeztetni: egyfelől egy sor fenyegető szöveg a pokolról, másrészt olyan szövegek, amelyek világosan állítják az igazságos és irgalmas Isten egyetemes üdvözítő akaratát. Jézus - visszanyúlva az Ószövetségi hagyományához (MTörv 30,15; Jer 21,8) – többször beszél a végítéletéről, a kárhozatról, a pokol kínjairól. Ugyanakkor számos példabeszédében a mennyei Atya irgalmasságát hirdeti, aki nem akarja a bűnös halálát, hanem azt, hogy megtérjen és éljen. Példázatai az emberi létezés, a szabadság alapvető kockázatát fejezik ki. „Fontos figyelmeztetések”; nem „előre-jelzett tudósítások” (Karl Rahner) arról, ami egyszer majd megtörténik, hanem az élő emberhez intézett felhívások arra, ami létét szabadsága használatában veszélyezteti.

Katolikus hitünk szerint nincs eleve elrendelés a pokolra/kárhozatra, csak egyetlen örök isteni terv van, mindenki üdvössége. (Ef 1,3–10) A pokol a teremtett szabadság természetében rejlő kockázat. *Isten önmagát korlátozta*, amikor szabadságot adott az embernek, vállalva a kockázatot, hogy a gögös teremtmény nemet mondhat Neki.¹⁹ Az „ütközést” nem Isten irgalmassága és igazságossága között kell elképzelnünk, hanem az isteni irgalmasság és az emberi szabadság között.

Úgy látszik, nem lehet egyetlen szempont alapján összefogni a szövegek két osztályát. Nem formai ellentmondást kell látnunk az üzenet tartalmában, hanem inkább *dialektikus feszültséget*. El kell fogadnunk *az éberségre szóló felhívást, és megőrizni a reményt*.

Napjainkban jelentős teológusok vallják Balthasarral (akinek megváltás-teológiája igen szigorú), hogy *jogunkban áll, sőt keresztény kötelességünk mindenkiért reménykedni*. Ha pedig a remény mindenkire érvényes, akkor rám is.

¹⁸ A következőkhöz: Bernard Sesboüé SJ, „Örökkévaló-e a Pokol?” in *Mérleg*, 2003/2, 150–168.

¹⁹ Vö. még Joseph Ratzinger/XVI. Benedek pápa, *Végidő*. A halál és az örök élet kérdései, Jel Kiadó, 2017, 223–226. „Isten feltétel nélkül tiszteletben tartja teremtménye szabadságát. (...) Ám a szabadság, amely magában foglalja az igen kimondásának az elutasítását is, megmarad...” Az emberi lét és cselekvés Krisztus keresztjében ölt kézzelfogható alakot. (...) Isten szenved és meghal – a rossz nem valótlanság számára; neki, aki Szeretet, a gyűlölet nem semmi. (...) Nem egy spekulatív, hanem egy teljesen valóságos Nagypénteken győzi le. Maga lép be a bűnösök szabadságába, és a maga mélységekig hatoló szeretetével múlja felül azt.” (225)

A remény mint teológiai erény, akár a hit és a szeretet, a poklóról szóló írásos állítások elsődleges szándékára válaszol. Ismétlem: ezeknek nem az a célja, hogy kíváncsiságunkat kielégítsék, hanem létünk kockázatára emlékeztetnek, éberségre hívnak föl, azt hirdetvén, hogy Isten mindannyiunk üdvözülését akarja, szeretetéből minden ezen „dolgozik”.

Az eszkatológiai állítások értelmezési kulcsa maga Krisztus. B. Sesboüé SJ így összegezte: „A poklot is Krisztus személyével való kapcsolatában kell megértenünk, annak a szeretetnek a fényében, mellyel ő élt és meghalt, hogy bennünket megszabadítson [üdvözítsen]. Ennek az üdvözülésnek a megvalósulás érteti meg velünk a teljes üdvösséget, melyre hívtunk. Eleget tudunk ahhoz, hogy jelenünket, azaz szabadságunk drámáját megértsük. (...) *A pokol örökkévalósága, az eszkatológiai állítások kellős közepében megmutatja nekünk jelenünk tétjének radikalizmusát, s ez nekünk elég. A többi Isten rejtélye.*”²⁰

Péguy maga *Az Éj* című csodálatos költeményében rávilágít a megváltás misztériumára: az Igazságos és irgalmas Atya Fiát adta oda értünk, a mi üdvösségünkért:

*E kaland által Fiam megkötözte karjaimat.
Örökre megkötözte igazságosságom karjait
és örökre feloldotta irgalmasságom karjait
És igazságosságom ellen új igazságosságot talált ki
A szeretet igazságosságát. A Remény igazságosságát*

2. Henri Bergson hatása

A konvertitákról írt sorozatomban rávilágítottam, hogy Charles Péguy francia költő – több 20. századi konvertitával – részben Henri Bergson (1859–1941) filozófus hatásának köszöni megtérését. Péguy is eljárt H. Bergson előadásaira, miként a magyar Dienes Valéria vagy a konvertita házaspár, Jacques Maritain filozófus és zsidó származású felesége, Raïssa. Igazában a még nem hívő Maritain-házaspárt is a szocialista író-költő, Péguy vitte el a Collège de France-ba, amint ezt megírta R. Maritain a *Nagy barátságok* című könyvében.²¹

Bergson „visszaadta a szellem örömét, visszaállítván a metafizikát jogaiba” – írta Raïssa. „Csodálatosan mélyreható bírálatával Bergson szerteoszlatta az

²⁰ *Mérleg* 2003/2,164.

²¹ R. Maritain, *Nagy barátságok*, Szent István Társulat, Budapest, 1986, 44–47, 123–126, és külön fejezetben Péguy vallási küzdelmeiről: 165–190. – Vö. még Szabó Ferenc SJ (szerk.), *Száz év után – Esméletcsere*, JTMR–Távlatok, Budapest, 2011. Bergson eszméinek hatása a XX. század spirituális megújulására. Magyarország felé közvetítő: Dienes Valéria. – Szabó Ferenc SJ, *Istenkeresők és megtérők, A XX. század konvertitái*, Szent Gellért Kiadó, Budapest, 2014.

áltudományos pozitivizmus metafizika elleni előítéleteit, a szellemet visszahívta eredeti működéséhez, alapvető szabadságához.”²²

Henri Bergson zsidó filozófus, aki végül is – a keresztény misztikusok tanulmányozásával – eljutott a Szeretet-Isten felfedezéséig,²³ 1939-ben ezt mondta Péguyről: „Alakját olyan anyagból faragták, amiből Isten a hősokeket és a szenteket formálja.” H. Bergson 1917. november 9-én ezt írta Frédéric Macmillan angol írónak, aki angol fordításokat tervezett készíteni Péguy műveiből, és Előszót kért tőle: „Bizonyára ismei Charles Péguy hírnevét: ő egyike azoknak az íróknak, akik a legnagyobb hatást gyakorolták a francia fiatalságra a háború előtt, és akik nagyban hozzájárultak az ország lelkének felélesztéséhez.” Bergson ezután vázolja Péguy életművét, dicsérve eszmét és nagyon szép költeményeit. Szívesen ír Előszót, ha elkészül a fordítással, hogy így az angol és amerikai olvasóközönségnek bemutassa Péguy-t. Bergson így zárja levelét: „Nagy volt az intellektuális rokonszenv Péguy és én között. Egyébként ő megtisztelt engem azzal, hogy írásaiban elég sok lapot szentelt nekem.”²⁴

3. Családi problémák

Hans Urs von Balthasar elmond Péguy életéből egy jelentős „epizódot”, amely – felesége és gyermekei megkeresztelésének halasztásán túl – súlyos megpróbáltatást jelentett a már megtért költőnek, „Péguy szívét 1910-ben egy zsidó lány iránti szenvedélyes szerelem kerítette hatalmába, s az érzés minden ízében megrengette. De a tisztaság iránti vágya megvédte őt minden kétértelműségtől, a földi erősz esztétikai megdicsőítésétől, ezért képes volt a lemondásra, és sikerült rábeszélnie a lányt arra, hogy menjen férjhez másvalakihez.” Balthasar Dante Beatrice iránti szerelmére utalt. Idézi Péguy példás keresztény magatartását: „Folyamatos munkába vettem magamat, hogy valahogy észhez térjek. Inkább betegszem bele egy kicsit a munkába, mint hogy hagyjam, hogy küldetésemet veszélybe sodorja szívem eltévelyedése. A valódi keresztény önmérséklet nem valamilyen tompa állapot, hanem többnyire szétszakítja az embert.” – Péguy Chartres-ba zarándokolt, és ott, „Isten Anyja előtt szedte össze magát.”

Balthasar még hozzáfűzi: „Mindez kevésbé fontos Péguy teológiai esztétikájának megértéséhez, mint Kierkegaard – végül felszámolt – viszonya Regina Olsenhez, mint Dante kapcsolata Beatricével és Claudelé a szeretett lenyel asszonnyal, akiről / a *Selyemcipő*-ben/Doña Prouèze-t mintázta. Péguy (azonban) nem az erősz teológiai megdicsőítésére vállalkozik, de nem is menekül el előle, hanem kínok között kitart fölbonthatatlan házassága mellett, anélkül, hogy bármiképpen is dicsfénybe vonná azt.” (790–791)

²² R. Maritain, *Nagy barátságok*, 60–61.

²³ *Az erkölcs és a vallás két forrása*. Vö. Szabó Ferenc SJ, *Az Isteni erőterében*. JTMR–Távlatok, Budapest, 2020, 45–72: „Bergson spirituális erőterében.”

²⁴ H. Bergson, *Correspondances*. PUF, Paris, 2002, 765–766.

*Charles Péguy a Megtestesülés költője*²⁵

Magyarországon kevésbé ismerik Franciaország egyik legnagyobb 20. századi költőjét. Egy keveset fordított tőle Illyés Gyula, valamint e sorok írója. Albert Béguin jellemezte így: „a Megtestesülés költője.” Saját szavaival pedig így foglalhatjuk össze Péguy célkitűzését, katolikus személetét, amely rokon Paul Claudelével: „A teremtés minden erőit összegyűjteni, és a kegyelem termését kévébe kötve odavinni az Isten lába elé.”

1910 és 1913 között Péguy ontja a műveket: *Notre Jeunesse*, *L'Argent*, főleg pedig három „misztériuma”, köztük *Jeanne d'Arc szeretetének misztériuma*. A szocialista Péguy, a pozitívizmus és a materializmus légkörében, első (1897-ben megjelent) *Jeanne d'Arc* című művében Jeanne d'Arc misztikus alakját megjelenítve indult el a misztika felé. Az 1910-es *Jeanne d'Arc szeretetének misztériuma* már a megtért költő műve: az első, „szocialista” *Jeanne d'Arc*tól eltérően *bevezet bennünket a Megtestesülés misztériumába*. Péguy ezért a művéért megkapta a Francia Akadémia irodalmi nagydíját.

Jeanne d'Arc alakja Péguy költészetében

Franciaország Jeanne d'Arc, Szent Johanna születésének 600. évfordulójára emlékezik. Az egyszerű parasztlány, akit francia nemzeti hősként tisztelnek, 1412. január 6-án született a francia Domrémy nevű faluban. A fiatal lány isteni hangokra hivatkozva vezette a százéves háború idején a franciák felszabadító háborúját az angolok ellen. A háború végén a koronázatlan VII. Károly Orléans ostromához küldte. Több győzelmet aratott a Loire völgyében, és eljuttatta VII. Károlyt Reims-be, ahol megkoronázták. A szent inkvizíció teológusai máglyahalálra ítélték az „Orléans-i szüzet” mint eretnek boszorkányt: 1431. május 30-án Rouen-ban megégették. III. Kallixtusz pápa felülvizsgáltatta az egyházi döntést, és Johannát mártírrá nyilvánították. 1909-ben X. Piusz boldoggá, 1920-ban pedig XV. Benedek szentté nyilvánította.

XVI. Benedek 2011. jan. 26-án mondott beszédében felidézte a vértanú szűz életét és halálát, hangsúlyozva: „máglyahalálra ítélték a szent inkvizíció nevében olyan teológusok, akikből hiányzott a szeretet és az alázat ahhoz, hogy meglássák e fiatal lányban Isten működését.”

Charles Péguy költészetében Jeanne d'Arc kulcsfigura

Ismeretes, hogy *Jeanne d'Arc alakja és története* számos író, zeneszerzőt, művészt, filmrendezőt megihletett, sőt olyan nagy teológusokat is „megihletett”, mint Hans Urs von Balthasar vagy Henri de Lubac.

²⁵ *Távlatok* 70/458.

Charles Péguy a klerikális burzsoáziával szemben kitágítja a szocializmus határait, és a jótékonykodó, karitatív cselekedetekkel szembeállítja *Krisztus misztériumát, a kereszten önmagát feláldozó Üdvözítő végtelen szeretetét*. Bírálja a pártpolitikusokat, a hatalom embereit, akik egy ateista ellenegyházat alakítanak ki. A költő az őskeresztények szeretetközösségében találja meg az eszményt.

Péguy élete második szakaszában (1905–1909), miután visszatért a katolikus hitre, építő munkához fog: elhatározza, hogy első (1897-es) *szocialista szellemű Jeanne d'Arc-ját bensőséges misztériumjátékká alakítja át*. Az 1910-es keresztény drámában csak néhány magyarázó jellegű szakaszt toldott hozzá a szocialista Jeanne d'Arc-hoz. A tervezett trilógia első harmadának csak az első részét tudta igazában kidolgozni. Itt játszódik le Jeanne kiválasztásának, meghívásának belső drámája; a trilógia másik két része csak ennek következményeit bontja ki: külső történések, kihallgatás, máglyahalál. Jeanne követi a hozzá szóló égi hangokat: Isten akaratát teljesítve vívja apokaliptikus csatáját a Sátán ellen; meg van győződve, hogy a pokol ellen vívott örök csatának a földön kell zajlania.

Jeanne d'Arc szeretetének misztériumában (1910) a most megtért Péguy önmagáról, küzdelmeiről, az egyházzal azonosuló bírákról és vádlókról is vall. Boldogan elmeséli, leírja hitének tartalmát és az azt éltető szeretetet. *Először Jeanne által, majd Mme Gervaise ajkával* mondja el Krisztus teljes történetét, születésétől haláláig. A Jézus-passiót, Mária siralmát, az apostolok hivatását, nagyságukat. A kegyelem és a szentség kiapadhatatlan forrását Krisztusban. A szentek közösségét és az imát.

Jeanne d'Arc szeretetének misztériuma
(Részletek)

„Boldogok, akik látták Őt járni országában; boldogok azok, akik látták járni-kelni ezen a földön; akik látták járni az időbeli tavon; boldogok, akik látták, hogy feltámasztotta Lázárt. Istenem, ha az ember meggondolja, hogy mindez csak egyszer történt meg! Istenem, amikor az ember erre gondol. Amikor meggondolom, hogy olyan ember volt, mint az összes többi mindennapi ember. Látszólag olyan, mint az összes többi ember, látszólag mindennapi. Az úton járt, mint bármelyik mindennapi ember. Földön jártak lábai; a lankák ösvényein haladt.

Jeruzsálem, Jeruzsálem, te áldottabb vagy, mint Róma városa. Bizony, bizony, te kiváltságosabb voltál. Jeruzsálem, te szerencsésebb voltál. Olyan ember, mint a többi. És te, Názáret, Júdea kis faluja, kis városka, te boldogabb vagy, mint Reims és mint Saint-Denis. És te, Betlehem, Júda kis faluja, Júda legkisebb faluja, Júda legragyogóbb faluja, te örökre ott ragyogsz a kereszténység valamennyi faluja fölött; örökké, végtelenül sötét kis falvaink fölött, kis keresztény plébániáink fölött. Ki ismeri majd valaha Domrémy kis plébániáját. Ki ismeri majd csupán csak Domrémy kis falujának nevét. Ki tudja, hogy valaha is létezett. - És te, Betlehem, Júda földje, semmiképpen sem vagy a legkisebb Júda fejedelmi városai között, mert belőled

támad majd a fejedelem, aki pásztora lesz népemnek, Izraelnek.” (Mt 2,6 = Mik 5,1–3)
(...)

Boldog, aki lábára az amfora kenetét öntötte, ő, aki Jézus fejére az alabástromedény illatszerét öntötte Betániában, Simon (melléknevén a Leprás) házában: az ő lábára, igazi lábaira, húsból való testére, valóságos fejére, testi fejére. Boldogok mind a férfiak és nők, boldogok a bűnösök és szentek. (...) Istenem, megadatott ama idő bűnöseinek, ama idő és ország bűnöseinek, amit nem adtál meg minden idők szentjeinek. Akkor megadatott az akkori legnagyobb bűnösöknek, nem adatott meg a legnagyobb századok szentjeinek. Soha. Senkinek. Boldog, aki megtörölte ezt az Arcot egy kendővel, igazi zsebkendővel, el nem enyésző kendővel, megtörölte ezt a magasztos Arcot, az Ő igazi Arcát, valóságos Arcát, emberi Arcát, fehér zsebkendővel ezt a veszendő Arcot, szálnalmas Arcát. És akkor látta ilyen állapotban, az emberi nem Üdvözítőjét, így látta Őt, az egész emberi nem Üdvözítőjét. Melyik érzéketlen szív nem lágyult volna el, milyen szemek, emberi szemek nem ontottak volna könnyeket! Ez az izzadságos arc, csupa izzadságban, piszkosan, tele porral, tele az utak porával, tele a föld porával. Arcának pora, a közös por, az egész világ pora, por az arcán, az izzadságtól odaragadva.

Boldog Magdolna, boldog Veronika; boldog szent Magdolna, boldog szent Veronika: ti nem vagytok olyan szentek, mint a többiek. Minden férfi és nő szent ott ül Jézussal az Atya jobbján, minden szent szemléli Jézust, amint az Atya jobbján ül. És ott van az égben emberi teste, dicsőséges emberi teste, minthogy felment oda a mennybemenetel napján. De ti, egyedül ti láttátok, érintettétek, megragadtátok ezt az emberi testet emberségében, amely közös volt a mi emberségünkkel, itt járt és állt a közös földön. Csak ti láttátok itt a földön. (...).

Boldog az az ember, aki éppen ott volt, amikor vinni kellett keresztjét, segíteni kellett keresztjét vinni, súlyos keresztjét, igazi keresztjét, ezt a súlyos fakeresztet, igazi fából jól megácsolts nehéz keresztet kivégzéséhez. Mintegy az egész világ helyett. Egy férfi arra ment. Ó, az illető, aki arra ment, éppen akkor, pont akkor... Cirénéből jövő férfi, Simon nevezetű, akit kényszerítettek, hogy vigye Jézus keresztjét. Ma már nem lenne szüksége arra, hogy kényszerítsék Jézus keresztjét vinni. Boldog ő, boldog, és nem engedné át helyét másnak, nem, ő nem. Boldog mégis az, aki csak egyszer látta. Boldog, boldog, mindenkinél boldogabb, aki abban az időben látta, pedig csak egyszer látta. (...)

Ami nem adatott meg más idők és más országok legnagyobb szentjeinek sem. Csak közelíteniük kellett a félelmetes misztériumhoz. Ezen idő és ezen ország legutolsóinak abban volt részük, ami közülünk az elsőeknek, közülünk a legnagyobb szenteknek sem adatott meg soha. Micsoda misztérium, Istenem, micsoda misztérium! Ha az ember belegondol: ott kellett lenni, a kellő pillanatban kellett születni, abban az időben, abban az országban. A római katona, aki átszúrta oldaladat, megkapta azt, amit annyi szent, annyi vértanú nem kapott meg: megérinthezt. Láthatott. Látva a földön irgalmad tekintetét, láthatta saját szemeid tekintetét. Boldogok, akik ihatták szemeid tekintetét; boldogok, akik ehették a kenyeret asztalodról. És Júdás, még Júdás is hozzád közelíthezt. Boldogok, akik

ihatták szavaid tejét. Boldogok, akik ehettek egy napon, azon az egyetlen napon, egyetlen boldogsággal boldogok. Boldogok, akik egy egyetlen napon, nagycsüörtökön ehették tested kenyerét. Önmagad konszekráltad testedet, egyetlen átváltoztatással egy napon, amely sohasem kezdődik újra. Amikor Te magad mondtad az első misét saját tested felett; amikor az első misét celebráltad, amikor önmagadat konszekráltad egyetlen konszekrációval. Amikor a tizenkettő előtt ezt a kenyeret. (...) saját testeddé változtattad át; amikor ezt a bort saját véreddé változtattad. Azon a napon, amikor egyszerre voltál az áldozat és a felajánló, magad az áldozat és a feláldozó, a felajánlott és a felajánló, a kenyér és kenyéradó, a bor és a vincellér, a kenyér és aki adja a kenyeret, a bor és aki önti a bort, hús és vér, kenyér és bor. (...) Istenem, ha az ember meggondolja, hogy te ott voltál, hogy csak közelíteniük kellett hozzád: rettenetes misztérium! – És csak közelíteniük kellett a rettenetes misztériumhoz. És ez csak egyszer történt meg!”

„Éva” – „a francia költészet Chartres-ja”

1913-ban jelent meg *Éva* című híres poémája, amely az üdvösségtörténet csodálatos panorámáját nyújtja. E hatalmas költeményt *Pierre Emmanuel* így jellemezte: „A teológia és a művészet remekműve; a legnagyobb alkotás, amit művész valaha is létrehozni merészelt a nőről és az egyházzal egyszerre. Éva szülőanyja a végtelen nyomornak, a bűnös emberiségnek; anyja az emberiségnek, mely egeket szaggató melankóliával emlékezik, azé a léleké, amelyből minden lélek ered; végül jelképe az Egyháznak, a kezdetektől a végig: ez az Egyház Karácsony előtt várakozik, a Kálvária után pedig reménykedik. (...) *Éva* összefoglalja az emberiség tragikus történetét, a bukás és helyreállítás közötti mozzanatával. (...) *Évával* elkészült a szellemi katedrális, a francia költészet Chartres-ja.”²⁶

Az *Éva* középpontjában a *Megtestesülés misztériuma* áll.
(Szemléljük az Istengyermeket szülő és altató Máriát:)

És Jézus, egy anya méhének gyümölcse,
Fructus ventris tui, az ifjú csemete
Elaludt a pelyván és a puha szalmán,
Két térdét hústeste hasa alá hajtván.
Pillaíve alatt szép szeme zárva volt.
Örök királyságát többé nem szemlélte.
És a pásztorok, kik köves úton jöttek,
Nézték, amint alszik a szalmán s az almon...

²⁶ P. Emmanuel, *Le monde est intérieur*, 203–204. – Az *Évából* vett idézetek saját fordításaim. Már az *Őszi ámulatban* (1982) megjelentek.

A négysorosok hosszú, sokszor monotonnak tűnő – litániázó – láncolatai, a kis variációkkal ismétlődő sorok, mint egy-egy zenei motívum visszatérő hullámszerűsége, segítik a misztérium szemlélőjét, hogy lassan a titok mélyére hatoljon. A végeszakadatlan, állandóan ismétlődő gondolatok a születéstől a kálváriáig végigveszik Jézus életének misztériumait. Már a betlehemi születés és béke leírásába belejátszik a szenvedés, a véres áldozat misztériuma.

Kis halántéka dús vértől lüktetett
Feje zúgott tőle mint fiatal dob.
És szíve oly meleg vértől duzzadott
Hogy egész teste új szeretettől reszketett.
Minden pihent benne és tejes ajkai
Mosolyra nyíltak mint nyíló virág
És az újszülött vér rózsajakán
Keringett a kis test friss erezetén.
És ez a vér amely kemény sorsa révén
Lecsorgott mint élő és rubintos harmat
Az áldozat vére s Kálvária vére
Tiszta remegés volt harmat-ajka alatt.

Péguy tehát bemutatja Jézus életét, a *Megtestesülés* csodálatos valóságát (miként második *Jeanne d'Arc*-jában is). Jézus, a bűnt kivéve, mindenben hasonló lett hozzánk, őbenne az Isten jelenvalóvá lett az emberek számára, és az emberek általa mutatják be dicséretüket Istennek. *Az örökkévaló az időbe, a természetfeletti a földbe beleyökerezett; így az ember megistenülhet a kegyelem révén.*

Maga a természetfeletti is testi
S a kegyelem fája mélyen ver gyökeret
S gyökerét mélyen földünkbe ereszti
És így a faj fája maga is örök lett.
(...)
A kegyelem fája s a természet fája
Úgy összefonódik testvéri csomókkal,
Hogy mindkettő lélek és mindkettő testi,
Mindkettő hajótest, mindketten árbocok.
Mindkettő teremtett, mindkettő teremtmény,
Mindkettő hajó az egy óceán felett,
Mindkettőt egyazon fegyverzet szorítja,
Mindkettő bölcső a semmi vize felett.

NB. A fiatal *Pierre Teilhard de Chardin* SJ 1917-ben a fronton nagy lelkesedéssel olvasta Lotte Péguyről szóló könyvét, mert a saját vízióját fedezte fel a költőnél. Egyik

levelében ezeket írta unokanővérének: „Péguy ama törekvése, hogy megvédje Krisztus testi bölcsőjét, az én legmélyebb törekvésemmel azonos. S egy kicsit neheztelek is rá, hogy elvette tőlem »Éva« témáját. (...) Éva a »természetes anya«, akinek titokzatos vonásai a messze múltból villannak elő, a szimbólumok és a legendák ködébe burkolózva. Mily csodálatos megszemélyesítése az emberi fajnak, mely a Természet fáradságos munkássága nyomán merül fel a múltból! Péguy már csak azért is nagy ember, mivel eszméi kifejezésére ilyen tengelyt talált!”

Gide és Claudel Péguy Jeanne d'Arcjáról

Henri de Lubac et Jean Bastaire *Claudé et Péguy* című könyve²⁷ részletesen megvilágítja Péguy és Claudel kapcsolatának alakulását a 20. század elején: kölcsönös véleményüket egymás költészetéről, politikai felfogásáról és katolikus hitükről. Itt csak egy jellemző mozzanatot emelek ki Paul Claudel és André Gide kapcsolatából, bőséges levelezéséből²⁸, vitájukat Péguy *Jeanne d'Arc*-jól, ahol kitűnik a másodszer is „megtért” Claudel „konzervatív” katolicizmusa, harcos hitvédő beállítottsága.

Henri de Lubac jezsuita teológus, aki egyaránt szerette Péguy-t és Claudelt, mentegeti Claudelt: rávilágít arra, hogy Claudel alig ismerte Péguy-t; mint diplomata szinte állandóan távol volt Franciaországból, nem vett részt a századforduló politikai és irodalmi csatározásaiban. Hallomás alapján a szocialista Péguy-t anarchistának tartotta. De Gide közvetítése révén Claudel kezdi mélyebben megismerni a szocialistából katolikussá lett, „megtért” költőt.

A. Gide csodálattal ír Péguy művéről, amelyet megküld Claudelnek, mivel Péguy „nem merte neki elküldeni”. Claudel 1810. február 21-én megköszöni a művet, és meglepően korábbi előítéleteit és - a dicséret mellett - kritikáját is hallatva.

„Kedves Barátom! Tegnap vasárnap azzal töltöttem napomat, hogy elolvastam Péguy *Mystère*-jét, amelyet Ön elküldött nekem, és amelyet bizalmatlanul nyitottam ki. Péguy-t (akitől semmit sem olvastam) én Dreyfus-pártinak, anarchistának, intellektüelnek, Tolsztoj-hívőnek és más szörnyetegnek tartottam. De íme, most ellenkezőleg egy a keresztény és katolikus érzelmet tapintatosan sugalló könyv. A Passióról szóló lapok a legmélyebbek, megindító szépségűek; mindenfelé találunk olyan gondolatokat, amelyek csak egy mélyen vallásos szív tud meglátni. Mily szomorú tény, hogy mindezek után azt kell gondolnunk, hogy mindez csak irodalom, és hogy ez az ember 'azok oldalán áll, akik rombolnak azokkal szemben, akik építenek', azok oldalán, aki kiűzi a Solesmes-i szerzeteseket, és elárverezik a falusi templomokat, amelyek hasonlóak azokhoz, amelyekben Jeanne d'Arc imádkozott. Egy ilyen *épületes* könyv szerzője egy romboló! Én jobban szeretem Madame Gervaise-t, mint Jeannette-et, akiből /Péguy/ egy nyakas protestánst csinált,

²⁷ Henri de Lubac et Jean Bastaire, *Claudé et Péguy. Oeuvres Complètes XXX*, Cerf, Paris, 2008.

²⁸ Lásd bővebben Szabó Ferenc SJ, *Paul Claudel és konvertita barátai*, Szent István Társulat, Budapest, 2013. 77–88 és 104–111.

nem tudva, mit tegyen a jó Isten elleni szemrehányásokkal. Ez nem a jó Lorraine szelleme. És miért olyan igazságtalan Szent Péterrel? Hogy-hogy Péguy szíve nem érzi, hogy inkább Péter tagadása, mint hitvallása teszi őt valamennyi szent közül a legemberibbé. (...)”

A protestáns Gide február 23-án válaszol a katolikus Claudelnek. Boldog, hogy Péguy könyve tetszett neki. De egy ponton téved megítélésében: „...Semmi sem kevésbé *irodalmi*, semmi sem hitelesebb, őszintébb, *alázatosabb* (*soumis*). Ha Ön ismerte volna Péguy-Tarzusi Pált /ti. Péguy-t megtérése előtt/... Igen, jól tudom, hogy Ön észreveszi a 'protestánst' Jeannette karakterében, és azt is érzem, hogy protestánst talál abban a módban is, ahogy én Péguy-ről beszélek, de (...) nem; ez inkább beszélgetés tárgya, semmint levelezés.”

Claudel válaszol február 26-án: „Megmutathatja leveletem Péguy-nek, ha úgy gondolja, hogy nem okoz fájdalmat egy ilyen érzékeny és nagylelkű szívnek, akit nem akarok megszorítani. Amit Ön Péguy-ről mond, nagy örömet okoz nekem, és boldog lennék, ha barátaim közé sorolhatnám őt...”

Amikor megkapta Gide-től a NRF-ben megjelent cikkét a *Mystère*-ről, Claudel ezt írta neki: „Éppen most kaptam meg a NRF-t és rögtön elolvastam cikkét Péguy-ről. Miért gondolja, hogy ellenvetéseim lennének? Ellenkezőleg: nagyon jónak találom.” Claudel végül is elfogadta Gide véleményét, amelyet megerősítettek olyan barátai is, mint pl. G. Frizeau.

H. de Lubac ezután – részben, hogy Claudel szigorú katolicizmusát mentegesse - bemutatja a most már másodszor is megtért Claudel lelkiállapotát az 1906-1910-es években (a *Partage de midi* utáni évek); továbbá azt a politikai-szellemi légkört, amely a századelő szekularizációs, antiklerikális, sőt vallásellenes Franciaországot jellemezte.

II. Dante és Péguy a keresztény reményről

Hétszáz év után. Dante hite és teológiája – mai szemmel (2021) című kis könyvem pár fejezetében ismertettem Hans Urs von Balthasar Dante-értelmezését (a „teológiai esztétika” nézőpontját)²⁹, de kifejtettem tőle eltérő nézetemet is Dante teológiájáról: főleg bíraltam Balthasar sajátos megváltástanát, a pokol/kárhozat értelmezésében.³⁰

Dante vizsgálja a remény isteni erényéről

A *Commedia* költője a *Paradiso* 25. énekben (a 8., azaz *Állócsillag Égbolt*) *Jakab apostolnál levizsgálja a remény isteni erényéről*. A firenzei pártharcokban elkötelezett költő halálra

²⁹ H. U. von Balthasar, *A Dicsőség felfénylése*, II. kötet – Teológiai stílusok. 2. rész: Laikusok, Sík S. Kiadó, Budapest, 2005. Dante: 371–469, Péguy: 777–886.

³⁰ Szabó Ferenc SJ, *Hétszáz év után*, 65–72. – Erre felfigyelt dr. Pál József professzor, Dante-szakértő is abban a székfoglalójában, amelyet a Szent István Akadémián tartott 2022. február 7-én, elismerően méltatva Dante-könyvemet. Fentebb közöltem a szöveget.

ítélték, elmenekült, száműzetésben halt meg, fejezte be nagy művét, amelyen 10 évig dolgozott. Most visszaemlékezik *megpróbáltatásaira*: ellenségei, „ártó farkasok”, a fekete Guelfek, még ott gyülekeznek Firenzében, ahova híres költőként térne vissza; „s ott a kútnál/ hol kereszteltek, nyerném koszorúmat:/ mert ott léptem a hitbe, melyben Isten/ lelkünket számon tartja...” (8–11)

A költő nyilván azért is választotta „vizsgáztatójának” Jakabot, mivel ez az apostol levelében éppen arról a mennyei bölcsességről beszél, hogy örömmel és türelemmel, a Gondviselésbe vetett hittel kell elviselni a megpróbáltatásokat, állhatatosan teljesíteni a szeretet és az igazságosság követelményeit, készülve az Úr közeli eljövételére. (Jak 1,2–4; 2,5–8). A befejező intelmekben ismételt a türelemre buzdít Jakab apostol: „Legyetek hát türelmesek, testvéreim, az Úr eljöveteleig. (...) Közel az Úr eljövétele. A Bíró már az ajtóban áll! Testvérek, a bajok állhatatos elviselésében és a türelemben vegyetek példát a prófétáktól, akik az Úr nevében szóltak. Lám, boldogoknak mondjuk azokat, akik kitartottak. Hallottatok Jób türelméről és tudjátok, hogyan intézte sorsát az Úr. Hiszen irgalmas az Úr és könyörületes.” (Jak 5, 7–11)

Arra a kérdésre, hogy *mi a remény*, Költőnk ezt válaszolja: „A remény az eljövendől boldogság várása. Létrehozója Isten kegyelme s szerzett érdemünk.” (25,67–69) Dante e meghatározást P. Lombardus *Szentenciáiból* (III, 26) vette. Ez az idézet viszont emlékeztet a Zsidóknak írt levélre, amely összekapcsolja a hitet és a reményt. Mindkét isteni erény alapja az a tény, hogy Krisztus meghalt értünk, vérével megváltott bennünket bűneinktől (vö Zsid 10,19–39; vö. 11,1–2.). A régen Szent Pálnak tulajdonított Levél teológus szerzője is állhatatosságra buzdítja az üldöztetést szenvedő keresztényeket, amikor az Újszövetség Főpapja, Krisztus egyszer s mindenkorra megtörtént *keresztáldozatát* magyarázza.³¹

Folytatva a „vizsga” beszámolóját: Dante utána idézi a Dávidnak tulajdonított 9. zsoltár 11. versét: „*Bened reménykedik mindenki, aki tudja Nevedet*” (73–74). Majd arra a kérdésre válaszolva, hogy „*Mit ígér a Remény*” – hivatkozik az ó- és újszövetségi Írásokra: „*célt adnak nekem is, mert megmutatják: van, akit barátjává fogad Isten*” (88–90).

Láttuk, hogy Jakab apostol is – az őskeresztények felfogását tükrözve, az Úr közeli eljövételéről beszélt. Figyelemre méltó, hogy Dante a *Paradiso* 25. énekének második felében Szent János apostol, Jézus szeretett tanítványa életének főbb mozzanatait idézi fel, aki a *Titkos Jelenések* könyvét írta. Felülről hallotta: „*Bened legyen reményünk!, s feleltek rá a körtánban táncolók.* (25,97–99). Majd János beállt a körtánba. A *Patmoszi Látnok* így írt az Apokalipszisben az üdvözültekről: „*Sereget láttam, (...) álltak a trón és a Bárány előtt, fehér ruhába öltözve, kezükben palmaág.*

³¹ Szent Ágoston egyik beszédében (PL 2, 545–546) ugyancsak azt magyarázza, hogy biztosan remélhetjük a megígért örök életet, hiszen Isten egyszülött Fia, aki megtestesült és a kereszten meghalt értünk. Így akart életet adni a halandóknak. Így akarta, hogy majd később őbenne részesedjenek azok, akiknek sorsában előbb ő részesedett. „*Csodálatos cserét csinált velünk ezzel a kölcsönös részesedéssel: ő mitőlünk vette át a halált, mi tőle kaptuk az életet.*”

Nagy szóval kiáltották: 'Üdv a mi Istenünknek, aki a trónon ül, és a Báránynak!'" (Jel 7, 9–10)

Dante-könyvemben (46–61) megmutattam: Joachim de Flore, „a Calabriából való Joachim apát, akinek prófétai szelleme volt” (Par 12,140–141, vö. Par 11,37–115) apokaliptikus látomásaival jelentős hatást gyakorolt a *Commedia* szerzőjére.³²

Balthasar Dante értelmezésénél a teológiai esztétika szempontját tartja szem előtt: „Az isteni erőktől áthatott kozmoszt Dante keresztény szempontból értelmezi. Egész esztétikai kifejezőerejét a keresztény teológiai esztétika védelmének szolgálatába állítja.” Dante a számára rendelkezésre álló világkép keretén belül az újplatonikus szellemet beolvasztja a kereszténységbe. „Ez mindenütt világosan megmutatkozik, ahol arról szól, hogy az ég fölébe hajol a földnek, és részt vesz sorsában. Csak Dante keresztény szíve volt képes elgondolni (minden skolasztikus előítélettel szembeállva), hogy az üdvözült Beatrice keserű könnyeket ont érte a mennyben. Ezzel a ténnyel háromszor találkozunk. (...) A skolasztikának a visio beatáról kidolgozott elvont teológiáját áttöri egy gazdag patrisztikus, de nemkülönben középkori és különben modern hagyományvonal, amelyről Péguy költészetében találkozunk.”³³

Hála Péguy-nek kezdjük megérteni a kegyelem teológiája és a reménység teológiája közötti bensőséges kapcsolatot. Balthasar szerint ezért is, meg a helyes egyházkép keresésében is „a francia költő hiteles kereszténysége, egyházszeretete kiegészítése lehet Dante „repedezett” keresztény hitének.”

A svájci teológus Dante világnézetét elemezve eddig idézett kötete utolsó nagy tanulmányához utal bennünket, amelyben Péguy „teológiai esztétikáját” mutatja be.³⁴ Charles Péguy gondolkodását bibliai józanság jellemzi; ellene van a „rendszer-szellemnek”, mint Kierkegaard; teljes tudatossággal Pascal szellemében tekint a való világra: nagyságára és nyomorúságára. „Péguy szerint az esztétikum és az etikum belső lényegükben azonosak. Mivel Krisztusban Isten emberré lett, ami lelki, annak testté kell lennie, ami láthatatlan, annak konkrét alakon kell megmutatkoznia, és a világban csak az lehet helyes, ami igaz és igazolt Isten színe előtt, pontosan úgy, ahogyan Ágoston és Anzelm alapszava, a *rectitudo* már korábban is kifejezte.” (778)

³² Dr. Szabó Tibor professzor Dante-könyvem méltatásában (amely megjelenik az *Egyházfórum* című folyóiratban) ezt emelte ki: „Igen figyelemre méltó Szabó Ferenc SJ azon gondolata, hogy a pokolban megfogalmazott Veltro tulajdonképpen egy eljövendő új korszakra való várakozás, ami arra a reményre irányul, hogy megújul a világ. Ez a figura rejtjeles prófécia, amelynek a háttérében valószínűleg Joachim apát áll. Dante időszerűsége is ebben áll, azaz, hogy miként lehet az emberiséget elvezetni a boldogság állapotába. A végső cél az élet teljessége a történelemben és az örök boldogság Istenben”. (154.) Ez a Dante által megfogalmazott, a könyv szerzője által üdvözölt életprogram.”

³³ Balthasar, *A Dicsőség...* II/2, 437.

³⁴ Balthasar, *A Dicsőség...* II/2, 777–886. Balthasar különösképpen rokonszenvez Péguy „teológiai esztétikájával”.

Charles Péguy (1873–1914) az ész pozitivistáival szemben – Henri Bergson nyomán – azt hangsúlyozza, hogy a hit nem kész valami; a megmerevedett, „megszokott” katolicizmussal szemben a nyitott vallásosság, a megsebezhető, nyugtalanul kereső emberek mellett foglal állást, akiket, bár elesnek, Jézus felemeli, meggyógyítja. Mert aki az önteltség páncélja mögé bújik, és nem nyílik meg a kegyelemnek, nem menekülhet meg. Aki nem sebzett, azt nem emelheti fel az irgalmas samaritánus, azt nem kötheti be a Szeretet-Isten. „A tisztességes embereket nem áztathatja meg a kegyelem.”

Péguy 1908 körül tért vissza a katolikus hitre, *miután hosszú ideig gyötörte a Pokol, az örök kárhozat helytelen hitének torz istenképe*. Utána lett a reménység prófétája. Csodálatos költeményeket írt a keresztény reménység misztériumáról, „Reménység Leánykáról”: „Ő a forrás és csíra. Ő a szökellő víz és a kegyelem. Ő van a szabadság szívében. Ő az Új ereje és a Fiatal ereje. És nem hiába hívják isteni erénynek, és igazában ő az isteni erények Hercegnője, és nem hiába van az isteni erények középpontjában, mert nélküle a hit lecsúszna a megszokás öltözékén, és nélküle a szeretet is lecsúszna a megszokás öltözékén. És a reménység garantálja az Egyháznak, hogy ne bukjon el mechanizmusa alatt.”

Pokol: örök kárhozat?

Dante vallja, hogy a Pokol éppoly örök,³⁵ mint a teremtett világ, és olyan örök lesz, mint a mennyei Paradicsom. Örök tehát a kárhozottak szenvedése. Az örök kárhozat helyének, a Pokolnak kapuján ez a felirat áll: „*Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel*”. (Inf. 3, 9)

Az Egyház is állítja a kárhozat létét és örök voltát, de azt is, hogy Isten eleve senkit nem rendel kárhozatra.³⁶ A mai keresztény (katolikus) *eszkatológia*³⁷ képviselői természetesen nem fogadják el a *Commediában* költői fantáziával ábrázolt Pokolnak nagyon is *mitikus/torz istenképét*. A keresztények ma is vallják azt, amit Dante is folyton hangoztat a *Színjátékban*: „*Isten Szeretet*” (1Jn 4,7–18); *kozmoszát ez a Szeretet mozgatja*. Az *Atya* „*úgy szerette a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda, hogy mindaz, aki Benne hisz, el ne vesszen, hanem örökké éljen*.” (Jn 3,16) (Vö. *Paradiso* 26, 46–66)³⁸

³⁵ Az egyházi Tanítóhivatal – különböző tévtanokat elítélve – kötelező hittételeket fogalmazott meg a pokolbeli büntetés örök voltáról: DH 72; DH 801: IV. Lateráni zsinat (1215), határozata az albiak és a katharok (tiszták) ellen. II. Lyoni zsinat (1274) = DH 858–859.

³⁶ Vö. KEK 1035 és 1037; DS 397; 1567.

³⁷ „Eszkatológia”. Wolfgang Beinert, *A katolikus dogmatika lexikona*, Vigilia, Budapest, 2004, 161–170.

³⁸ Az *eszkatológia* körébe tartozó témák (halál, halhatatlanság, tisztító tűz, ítélet, feltámadás) bővebb értelmezéseit lásd Theodor Schneider (szerk.), *A dogmatika kézikönyve II.*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1997, Franz-Jozef Nocke: 397–496. – Vö. *Halál és örök élet* című cikkemet: *Távlatok* 31, 1996/5.

Láttuk, hogy Charles Péguy megtérése előtt sokat vívódott, lázadozott az Egyház tanítása: a Pokol/örök kárhozat valósága ellen.³⁹

Péguy maga megállapítja: „*Akik komolyan gondolták a katolicizmust, azok mindig is foglalkoztak a pokol kérdésével;*

– akár ama kérdés kapcsán, hogy lelkük kárhozatra kerülhet-e vagy sem; az üdvösség kérdése volt a legsúlyosabb, ezért próbálták oly sokféleképpen kiküszöbölni a poklot;

– akár úgy, hogy eretnekké váltak, és a pokolbeli szenvedések időlegességét tanították; akár úgy, hogy hitükben megmaradva és hitük mélyére leásva megpróbálták megmenteni a lelkeket;

– akár úgy (mint ma is), hogy eltökélten a hitetlenséget választották, szakítottak a katolikus hittel, hogy ne kelljen elfogadniuk a poklot, s az ma napjainkban teljesen bizonyos, hogy a legtöbb komoly katolikusknál az örök pokolbeli büntetések hite, melyet az egyház előír, a legkomolyabb ok a szakításra.” (821)

Az utolsó csoporthoz tartozott Péguy. De hiába tagadta az egyházi dogmát, mégsem érzett megkönnyebbülést, továbbra is szembe kellett kerülnie a nyomorúsággal a száműzetéssel, a reménytelenséggel. „Az élet ára nem csökkent a katolikus hit levetkőzése óta.” A legmélyebb lelki válságban még az öngyilkosság gondolata is kísértette.

Péguy egyik kedvelt témájáról, a „*turizmus*” fogalmáról sokszor írt. Élesen bírálta azokat a „zarándokokokat”, akik turistaként járnak a Szentföldön. „Arra gondolva, hogy a keresztényeknek szintén csak arra van módjuk, hogy idegenként, turistaként 'tehessenek látogatást' a szentföldön, a *Mystère*-ben Jeanne d'Arc kikel magából.” (822)

Idekapcsolódik Péguy lelki fejlődésének egy fontos mozzanata; Balthasar így vezeti be: „*Péguy rátér Dantéra, akivel a pokol és a menny dolgában versenyre akar kelni*”, majd magát a költőt idézi: „Igaz, nem tudok olaszul. De mégis elolvastam Dante *Paradicsomát*. Ő feltaláló, én felfedező. Dante sokkal több erőt mutat a *Pokolban*. De hát így vannak ezzel mindannyian: szükségük van a rosszra és a bűnre, hogy érdekessé tudják tenni a dolgokat. Én nem dolgozom a bűnnel. Bűnös vagyok, de abban, amit írok, nyoma sincs a bűnnek.” (823)

Péguy rendszeresen kiemeli, *hogy a kereszténységben a szent és a bűnös együttesen alkotják az egyház rendszerét, és szervesen kiegészítik egymást*. Balthasar így kommentálja: „*Mivel a poklot Dante nem tudta ténylegesen krisztológiai alapokra helyezni (már amennyiben ontikus valóságnak, nem pedig csak vándorútja egyik állomásának tekintette), nem is tudta elképzelni, hogy a pokolban lehetséges a kölcsönös reprezentáció [képviselés]. Péguy szerint az is lehetséges, hogy a szentet a bűnös képviselje és jelenítse meg: Szent Lajost Joinville, Jeanne-t ő, Péguy*. A néhány szent és a számtalan

³⁹ A pokol/kárhozat vitatott témájához most Balthasar Péguy-tanulmányát követem. A hivatkozások oldalszámait a szövegben adom meg.

bűnös közötti végső szolidaritás és ezért komplementaritás csak az egyházban létezik.”⁴⁰ (833) (A kiemelés: Sz.F.)

Charles Péguy hosszú kitérőkkel, számtalan fájdalmas, de tisztulást hozó tapasztalataival „az első drámából ki tudja vésni a második *Jeanne d’Arc* (1910) alakját. A második szövegben már minden az imádságba merül, mindent imádság itat át. Az első közülük a Miatyánk imádságban zajló átelmélkedése.”

„Jeanne és Gervaise hosszan vitatkoznak a világ romlásáról és arról, hogy mennyire bonyolultak a keresztények. „Gervaise belelát a lelkébe: még az elsőáldozás sem hozna vigaszt számára, mindaddig erőtlén, ’féregrágt’, amíg a pokol gondolata üldözi Jeanne-t. Ekkor merül fel a kérdés, mit is jelent Jézus kereszten elhangzott kiáltása: Gervaise szerint csak termékeny szenvedéssel függhet össze, semmi köze nem lehet a kárhozottak értelmetlen szenvedéséhez, bár Jézus szörnyebb kiáltást hallatott, mint bármely kárhozott, és kiáltása minden korban és mindörökké ott hangzik az egyházban és a világban: ’Ó, magasba szökő, örök, megfellebbezhetetlen kiáltás/Mintha ma Isten is elvesztené a reményt.’ (...) Jézus megváltásában minden erre a kiáltásra irányul: születése, a pásztorok és a királyok, a fizikai munka évei, a tizenkétéves gyermek napja a templomban. És ekkor kap helyet Mária hosszú panasza, aki sírva járja a keresztutat fiával együtt, és féltett-óvott gyermeke, fia sorsáról elmélkedik...” (834)

Péguy *Jeanne d’Arc* drámájának ábrázolásával mindent elmondott, amit mondani akart, tisztázott mindent, ami félreérthető volt. „És feltárult már ’a remény titkának kapuja’, amely közvetlenül Isten szívére nyílik. Ott, Isten szívében élő szeretetébe, Isten és az ember titka kettejük kölcsönös titkává alakul. Ezt már Jeanne is kifejezi: ’az embernek még soha nem hiányzott ennyire Isten.’ A *Note Conjointe*-ben Péguy bővebben is kifejti a kérdést. ’Azt hiszem, elmondtam már ezt [a *Mystère*-ben]: hogy aki szeret, az függővé válik attól, akit meg akar nyerni’...” (838)

„Péguy életének és gondolkodásának alakját (tehát) két fronton vívott, folytonos küzdelem járja át. A klerikális egyházi burzsoáziával szemben kitágítja a szocializmus határait: egyrészt a világ hatékony átalakítását tűzi ki célul (ez az Ószövetség dimenziója), másrészt a teljes személyes szolidaritást (ez Krisztus keresztjének dimenziója). Ezért másfelől az antiklerikális, szocialista nyárspolgársággal Krisztus mélységes misztériumát állítja szembe: a *solidarité* csakis a *charité* eredeti bibliai mélységeivel együtt alakítható ki.” (785)

⁴⁰ Ehhez kapcsolódik Balthasar megváltás-teológiája: A *Commedia* megváltásának bírálata háttérben ott van a svájci teológus egész „szerelem-teológiája”. Balthasar szerint a húsvéti dráma a tökéletes helyettesítés, helycsere misztériuma. Az Isten-dráma csúcspontja. a Fiú önküüresítése (*kenózis*) és kereszthalálig menő engedelmes önátadása az Atyának (Fil 2,6–11). Ezt a nagyheti liturgiában hangoztatott alapigazságot, tehát a krisztusi megváltást Balthasar „helyettesítésként” értelmezi. (Krisztus kenózis, helyettesítő aktusa). Vö. *Hétszáz év után*, 92kk.

Balthasar: Péguy remény-teológiája kiegészíti Dante teológiai esztétikáját

H. U. von Balthasar szerint az olasz költő keresztény világnézetét kiegészítette a francia költő. Lényegében a Megtestesülésről, elvontan a természet és a természetfeletti kapcsolatáról van szó.

Hatoljon be a kereszténység a humanitás szívébe.

Legyen maga a kereszténység a humanitás.

A kereszténység természetes gyökerei éppoly mélyre nyúlnak az ókorban, mint a Bibliában. Ezzel kapcsolatban Péguy az egyházatyákat hozza fel példának: „Jézusban megtorpan, leáll a [pogány] világnak a semmi és a halál felé tartó mozgása, és irány megfordul: e pontból minden felfelé kezd emelkedni, az eredetpont felé, amely Jézusban megjelent a történelem közegében. Róma, a történelmi világ középpontja újjáalapítódik benne, és ahogyan Rómából megannyi sugárként indulnak ki a világ útjai, akár a törésvonalak egy nagy üvegtáblán, amelynek a közepébe bevernek egy lándzsanyelet, úgy indulnak ki a római katona lándzsájától átlukasztott Szívből [vö. Jn 19,14] a kegyelem világútjai.”

Péguy újra és újra versszakok áradásával visszatér e témához; megvilágítja egyaránt a nyugati és a keleti világ helyzetét. „A legfontosabb azonban, hogy a római utakról szólva nem feledkezett meg arról, hogy a Jézus Szívét átszűrő lándzsájával Róma saját új középpontját, saját világhatalmát 'szúrta el'.

Az utak Róma szívéből indultak ki:

*Mintha egy lándzsa ütötte volna át a világot,
Úgy, ahogyan Jézus oldalát ütötték át,
Csillagalakú mélyedést ejtett rajta egy mély seb,
És egy bevéselt és körülrajzolt kör sugara.*

*És mintha a római szitok és lándzsa
Elhatolt volna egészen Róma szívéig,
Úgy a világ büntelensége és gyengesége is
Elhatolt egészen az ember szívéig.⁴¹*

Balthasar következtetése: „Ezzel Péguy kivette a dantei megközelítés méregfogát: az ókori Róma megszüntethetetlen előfeltétele volt a kereszténységnek, de az új Rómába csak saját lándzsájától átszúrta épülhetett be. Jézus az ókori világ örököse; nem a 'modern világé', vagyis a kereszténység elutasításába bezárkózó, minden termékenységét elvesztő, az üres és hiábavaló fejlődésbe előrevágtató világé; azé, ami Jánosnál a kozmosz.”

János evangélistánál ugyanis a „kozmosz”-nak („világ”-nak) két jelentése van. Az egyik: a *teremtett világ*: „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta

⁴¹ Ch. Péguy, *Éve*, in *Œuvres Complètes*, 1231. (201–202. versszak)

érte...” (Jn 3,16–21). A másik jelentés: *bűn világa*: „Ne szeressétek a világot, sem azt, ami e világban van. Aki szereti a világot, abban nincs meg az Atya szeretete. Minden, ami a világon van: – ‘a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége’ – nem az Atyától származik, hanem a világtól. De elmúlik a világ és annak bűnös kívánsága. Csak aki megteszi Isten akaratát, az él örökké.” (1Jn 2,15–7) (857–858)

A remény teológiájához

„Péguy a két *Mystère*-ben, *A remény* és *Az ártatlan gyermekek misztériumában* jut el, ebben az egész teológiáját és ennél fogva esztétikáját is lezáró két költeményben, amely alapján egyetlen művet alkot. A ‘*remény* elvében’ kapcsolódik össze minden. A világi dolgok kivétel nélkül a halál entrópiája felé süllyednek, egyedül a remény úszik szemben az árral, és tud felemelkedni: ‘miközben minden süllyed, egyedül a remény emelkedik fel’. (...) Péguy reményteológiája örököse (még inkább, mint Bergsonnak) az Ószövetségnek. Péguy magáévá teszi az Ószövetséget mint *figurát* az Újszövetséghez viszonyító patrisztikus és pascali felfogását, és (...) még Pascalnál is mélyebben fejti ki.” (865–866)

„*Péguy szocialista reménye*, amely minden ember hézagatlan *szolidaritásán* alapul azon, hogy akár egyetlen ember száműzetése is elviselhetetlen, most szervesen és törés nélkül beolvad a szentek közösségének éppoly hézagatlan szolidaritásába, abba *communióba*, amelynek csúcspontján Mária áll, *az* egyetlen teremtmény, aki teljesen tiszta és közben teljesen testi. (...) Itt a közösség int a történelmi időben kiterjedő horizontális és mint a mennyei és a földi egyház (legmagasabb, paradicsomi pontján Máriával között vertikálisan húzódó közösség az a közeg, amelybe a remény előrelendül. Egy ilyen közeg a testet és a lelket, a természeti meghatározottságot és a szabadságot egybefogó, kifürkészhetetlen, Isten által megteremtett köteléket feltételezi, megtestesült szellemet, valami olyat, amit az angyalok soha nem fognak ismerni. Itt azonban *Péguy már nem elvont filozófiát építget az emberi természet fizikai egységéről, hanem a megtestesülés titkának terében gondolkodik. hogy az embernek teste van, az eleve azt jelenti, hogy érintkezik Krisztus testével, úgy, ahogyan azt a Véronique-ban kifejtette.*” (866–867) (*Kiemelések – Sz. F.*)

Balthasar ezután (867kk) *Péguy reményről* szóló *művét*, a *Clot* elemzi hosszan. Isten belénk helyezi reményét, és reménye ‘eleve időt szavatol és ígér az örökkévalóságnak, testet a szellemnek, egyházat Jézusnak, teremtést magának Istennek a sajátját’. ‘És ezért rajtunk múlik, hogy a remény ne csaljon meg a világban. Rajtunk múlik (mennyre nevetséges!), hogy a Teremtő ne legyen megfosztva teremtésétől. *A merészen kockázatot vállaló Istennek oltalmat adó magatartás a hit, amelyet reménynek is nevezhetünk: ‘a hit, amelyet legjobban szeretek, mondja Isten, a remény’.* (...) ‘Bíznunk kell Istenben, elvégre ő kellőképpen bízott bennünk’. (...) Végső soron minden ezen a kölcsönös reményen alapszik, amely viszont Istenben gyökerezik.” (868) (*A kiemelések tőlem – Sz. F.*)

Következnek az *újszövetségi hivatkozások*: *Jézus példabeszédei* a mennyei Atya irgalmas szeretetéről, aki nem akarja, hogy akár csak egy is elveszen a kicsinyek

közül; a jó pásztorról, aki az egyetlen hűtlen bárány után megy: egy megtérő bűnös talán nagyobb örömet okoz Istennek, mint az összes hívő. „Mert halott volt, és visszatért az életbe. Isten szívében félelmet és reszketést okozott. *Belehelyezte Isten szívébe a teológiai reményt.* Isten szívében mintegy ismeretlen érzést ébresztett, szívének új érzést. Valami újat Istennek. Alaposan átgondoltam ezt, tudom, miről beszélek. Újat egy mindörökre új Istennek.” Balthasar hozzáfűzi: „Mindez végtelenül távol van Hegeltől, és mégis ez Hegel igazsága, csakhogy a szeretet kölcsönös szabadságának terében. 'Aki szeret, az szeretetével függővé válik attól, szolgálja lesz annak, akit szeret. Ez az az állapot, gyermekem, amelybe irántunk való szeretetével Isten behelyezkedett.' (...) (869)

FÜGGELÉK

Bozóky Mária: Charles Péguy, a Megtestesülés költője

Amikor most a laptopomon levő dokumentumok között „Péguy” szóval böngésztem, váratlanul megjelent Bozóky Mária szép Péguy-esszéje a költő *Halála 80. évfordulójának emlékére*. Itt azért írok róla, mert az esszé megszületéséhez nekem is közöm volt.

Bozóky Mária (1917–1996) híres magyar festő és grafikus, művészettörténész, a francia kultúrát jól ismerő és közvetítő író is volt.⁴² Teilhard de Chardintól elsőként fordított magyarra. Pár évvel hazatérésem után, talán 1994-ben kapcsolatba kerültünk, és felkerestem otthonában. Termékeny eszmecsere volt. Említette, hogy most Péguyről akar írni, idézi szeretné majd Péguy-fordításaimat, amelyek 1982-ben az *Őszi ámulat*ban jelentek meg.

Néhány szakaszt idézek Bozóky Mária nagyszerű esszéjéből.

„Az alig negyvenegy esztendő (1873–1914), amit az Orléans-ban született Charles Péguy a földön élt, rövidke korszak, roppant ellentétes szellemi, társadalmi áramlatok szűk mezsgyéjén. Őt magát nagy írónak, nagy költőnek, nagy szociológusnak, nagy misztikusnak mondjuk. Aki közelebbről ismeri, tudja, hogy jelentősége most nő bele korunkba – napjainkban. De, bár szinte évente megjelenik róla hazájában, Franciaországban, egy-egy könyv, sem a francia közvélemény, sem a világ olvasótábora nem ismeri őt eléggé, nem idézi. Ha lírai és prózai műveinek meleg, fortyogó láváját felkavarjuk, felszikrázik belőle pontosan a mai korra szóló

⁴² Bozóky Mária, *Eszme és valóság a keresztény művészetben*, Szent István Társulat, Budapest, 1974; művészettörténeti munkák modern festőkről: Giacometti, Losonczy Tamás, Kunvári Lilla, Würtz Ádám; *Széchenyi hite*.

prófécia – az a fajta igazság, mely voltaképpen nem akkor s nem tegnap kezdődött: nincs kora.

Péguy nehéz megközelíthetőségének oka – egyéb körülményektől eltekintve, mint amilyen jelen korunk tompultsága, érdektelensége, zavarossága – az ő *csodálatos hibridségében rejlik*. Aki politikus oldaláról ismeri, az előtt rejtve marad a későbbi Péguy misztikus volta. Egyetemi éveiben természetsszerűleg sodródott baloldali világnézetű diák- és kortársaihoz (G. Sorel, Romain Rolland, Jeans Jaurès, M. Baudouin stb.). Mégis, ha jelen szerzők a hangsúlyt Péguy szocialista politikai tevékenységére teszik, s csak mellékesen érintik Péguy mély vallásosságát, ilyenféle bemutatásban alig ismerünk az íróra. (...)

Saját korában élt, mint író, mint kiadó, mint szerkesztő, mint politikus, de szárnyaló érzékenységében átrévült a jövőbe – átrévült napjainkba, a halálosan veszélyes mába, mihelyt megszállta agyát és lelkét egy gondolat. Nem győzzük olyan messziről kezdeni, hogy beszűkíthetnénk e helyre az ő gondolatainak szinkronját a történelemmel. Péguy alkotói világában ihletni, hatni kezdett a kimondhatatlan faktor, a korának irodalmi műveiből száműzött, a társadalmi tudatból kikopott, *megtagadott, elutasított Isten*. Péguy őt hozza vissza műveiben, mély megvallással. Mintha a társadalmi igazságtalanságok ellen küzdő s politikusan fellépő Péguy belső látásában (1908-as visszatérése óta) hajszalérzékeny retinaleválás történt volna... Nem a felszínen látja többé az eseményeket, nem földi dimenzióban... Péguy főleg *stílusában* Péguy: beleégeti magát szövegeibe, hevesen összeforr mondanivalójával... Egyik-másik témájába szenvedélyesen belefészkel magát, s a továbbiakban valósággal közelharcot vív vele. (...) A gondolat átszűrésével, a fogalmak mind pontosabb besűritésével egy-egy jelenséget többször is körüljár, körülötte kering, oldalakon keresztül nem hagyja magára. (...) Hogyne, hiszen a csömörlésig megszokott realizmusból át kell lépni egyfajta más szemléletbe. Érzékeltetni kell az élet rendjének másmilyen menetét: *a világegyetembe s az emberiség történetébe beleépült transzcendenciát*.

Ez nem hirtelen történt nála. Mikor először kezd foglalkozni *Jeanne d'Arc* témájával, a szakrális jellegű tárgyhoz valószínűleg a társadalmi egyenlőségek feletti elégedetlenségéből kötődik. *Jeanne kulcsfigura lesz Péguy roppant művében, vele indult el, egyelőre csak ösztönszerűen, a misztika mélysége felé*. (...) A történelmen való töprengések, a hősnő drámai bűvkörébe való belesodródás szoktatta, edzette rá ihletésének belső ritmusát, hogy egészen Istenig merészseljen személyes hangvételű kapcsolatba kerülni. Megszólaltassa Istent, mint misztériumának bármely szereplőjét. Holott az irodalmi berkekben folyó politikai, baloldalias viták mögött akkoriban még egy egész kor sivár vallástalansága bújjik meg, felszívódóban Nietzsche antikeresztény mérgei, kiéleződőben a harc, a lábra kapó materializmussal, pozitívizmussal, modernizmussal. A nyíltan munkálkodó küzdőtárs Péguy – aki akkoriban jelenti ki az évekig elnyúló Dreyfus-pörről, hogy „az a mi vallásunk” – megtérése óta sokadszorra írja le *történetszemléletének új misztériumát*: „*az időbeliségnek és az örökkévalónak titokzatos kapcsolatáról*”.

Lehetetlen meghatározni a percet, a fordulatot, az akcentusváltást, logikájának eme éles kanyarát. *Hite beleszűrődik művének minden sorába, desztillálódik lírájában, történetfilozófiai műveiben.* Bár az irodalmi tevékenység és a kegyelem útjának kronológiája külsőleg (eleinte) némileg eltér egymástól, Péguy életének mégis minden mozzanatát beleépíti az utolsó percig az egyetlen járható útba: *Krisztus követésébe, vagy ahogy ő szerette mondani: a Megtestesülés misztériumába.* (...) Minden *ars poetica* helyett üdvösebb ennél az egyedül érvényes értelmezésnél maradnunk. Lírája, különösen a közel kétezer verssoros „Éva” (*Ève*, 1913) itt kapja értelmét. Az inkarnáció mozzanatai sütnék át a költő vergődésén: Mária anyasága, szépsége, Krisztus szenvedése. A verssorok olyanok, mint a napkitörések; ezeket a költői protuberanciákat sajátos „technika” mozgatja: mintha láthatatlan süllyesztők emelnék egymás fölé és alá a verssorokat, ünnepélyesen, megismétlődő léptekkel.

Részletek az *Évából*

És Jézus, egy anya méhének gyümölcse,
Fructus ventris tui – az ifjú csemete
Elaludt a pelyván és a puha szalmán,
Két térdét hústeste hasa alá hajtván.
Pillaíve alatt szép szeme zárva volt.
Örök királyságát többé nem szemlélte.
És a pásztorok, kik köves úton jöttek,
Nézték, amint alszik a szalmán s az almon.
(...)

Maga a természetfeletti is testi
S a kegyelem fája mélyen ver gyökeret,
Gyökerét mélyen a földbe ereszti,
És így a faj fája maga is örök lett.
(Szabó Ferenc fordítása)

Péguy *Évája* nemcsak az első asszony, hanem minden idők és minden társadalmak örök embere, ugyanazokkal a szenvedésekkel és bűnhődésekkel, örök gyönyörökkel és reményekkel. A korábbi Jeanne d’Arc-misztériumokban megismert párbeszédesebb töprengésekből, vitatkozásokból tömör Megtestesülés-élmény terebélyesedik ki, mustármagból a teljes építmény, melynek lényegét Péguy az időrendben valamivel korábban megírt *Jean d’Arc*-misztériumában mondta ki:

*Uralmad nemcsak a mi imáinkban jó majd el,
hanem a valóságban is.*

S míg Péguy első *Jeanne d’Arc*-ján egykor majdhogynem titokban, magának dolgozott (1897), további három „misztériuma” (*Le Mystère de la charité de Jeanne d’Arc*, *Le*

Mystère de la vocation de Jeanne d'Arc és *Le Mystère de l'espérance de Jeanne d'Arc*, 1910) földközébe hozzák azokat a történelmi, társadalmi s leginkább vallási indulatokat, melyekkel Péguy nap mint nap találkozott, szemlélte az életben, harcaiban, s amelyekből (e Jeanne d'Arc-misztériumokból) kiteljesedett a két nagy verses eposz (*Le Mystère des Saints Innocents*, 1912, *Ève* 1913).

„Besorolhatatlan író”-nak mondja őt Bernanos; Romain Rolland pedig így nyilatkozik: „Péguy után nem tudok többé semmit sem olvasni.” Egyféle exkluzivitás jellemzi Franciaország halhatatlan történetfilozófusának, költőjének, misztikusának, prófétájának hatalmas alkotását, melyből szokatlan szikrák pattannak ki, mint valami atomreaktorból, akár avatott, akár avatatlan szándékkal közelítünk hozzá... A 25 évesnek jelzett Mme Gervaise jelenti ki „Jeanne d'Arc könyörületességének misztériumá”-ban: „Egyedül nekünk van meg a jogunk, hogy olyanok legyünk, mint Jézus a kereszten”... – és hozzáteszi: „szenvadásunk sohasem vész kárba, ha nem akarjuk.” Ez volt Péguy életének jelszava.

Az emberiség elszokott ettől a hangtól. Elszokott a könyörgéstől, meditálástól, a magába szállástól, amit Péguy mind megélt az idő kétféleségének misztikus koordinálásában. Így korántsem lehet őt csupán egyfajta állandó szenvedéssel és szorongással megjelölni: olyan példát állított a belső, megélt keresztény élet örömeinek és hősiességének egyaránt, mint a világirodalomban talán senki más – pontot sem téve több százezer sornyi írásra, hátrahagyva még körülbelül 200 kiadatlan művet. Ez a „várakozás az életnél előbb halálra” (Péguy *Öt imádság a chartres-i katedrálisban* című ciklusának második versében) a költő megfogalmazásában az élet hősiességét és a halálban felragyogó örökkévalóságot jelentette.

La tapisserie de Notre Dame

A megérkezettek imája a Chartres-i székesegyházban
(részletek)

Ó Királynő, lelkünk itt megadja magát,
Mint az ifjú harcos elvesztve a csatát.

Ami másutt kínos meredek útpálya,
Királynőnk, ki fényes udvarodban trónolsz,
Hajnalcsillag, végső napunk Királynéja,
Ami mindenütt az asztal szolgálása,
Ami másutt menet, végtelen utazás,
Itt békés pihenő és felszabadulás,
S a nyugodt templomban, távol a nyüzsgéstől,
A halál várása, mely életnél előbb.

(Szabó Ferenc fordítása)

Befejezésül

Már első, *Őszi ámulat* (1982) című könyvem másik felében, műfordításaim között hosszabb részleteket közöltem Charles Péguy *Éva* és *Az Éj* című poémáiból.

Befejezésül idézek akkori fordításomból: a *Reménység misztériumáról* írt csodálatos költeménye egy részletét:

Az Éj (La Nuit)

(A Teremtő mondja a megszemélyesített Éj-nek:)

(...)

*Ó édes, ó nagy, ó szent, ó szép éjszaka,
talán a legszebb leányaim között,
nagypalástú, csillagos palástú éjszaka!
Emlékeztetsz arra a nagy csendre, amely majd eljön
az ember uralmának vége után,
midőn majd visszaveszem jogaromat.
És néha már előre ere gondolok,
mert az ember valóban nagy zajt csap.*

*De Éj, főleg arra az éjszakára emlékeztetsz.
És örökre emlékezni fogok rá.
Ütött a kilenc óra.
Ez népem, Izrael országában történt.
Minden beteljesedett.
Ne beszéljünk erről.
Ez fájdalmat okoz nekem.
Fiamnak ez a hallatlan leereszkedése
az emberek közé, az emberekhez.
Azért amit vele tettek.
Harminc évig ács volt az embereknél.
Három évig amolyan prédikátor volt az embereknél.
Pap.
Három nap áldozat volt az embereknél.
Az emberek között.
Három éjjel halott volt az embereknél.
A halott emberek között.
Századok és századok során ostya az embereknél
Minden beteljesedett.
Ez a hihetetlen kaland*

*mely által nekem, Istennek
örökkévalóságom idejére
meg vannak kötözve karjaim
E kaland által Fiam megkötözte karjaimat.
Örökre megkötözte igazságosságom karjait
és örökre feloldotta irgalmasságom karjai
És igazságosságom ellen új igazságosságot talált ki
A szeretet igazságosságát. A Remény igazságosságát.
Minden beteljesedett. (...)*

Budapest, 2022. február 19.